

VZŤAH MEDZI DOSIAHNUTÝM VZDELANÍM SESTIER A ICH POSTOJMI K SMRTI**RELATION BETWEEN NURSING EDUCATION AND ATTITUDES OF NURSES TOWARD DEATH**

Jana Slováková

Univerzita Komenského v Bratislave, Jesseniova lekárska fakulta v Martine, Ústav ošetrovateľstva

Abstrakt

Cieľ: V práci sme sa zameriavali na zisťovanie postojov sestier k smrti vo vzťahu k vzdelaniu. Chceli sme zistiť aké postoje k smrti sestry vo vzťahu k vzdelaniu zaujímajú a či medzi týmito skupinami sestier existujú signifikantné rozdiely.

Metódy: Pre zber výskumných údajov sme použili dotazník „*Death Attitude Profile - Revised*“. Výsledky sme vyhodnocovali u piatich skupín sestier, rozdelených podľa dosiahnutého vzdelania – SZŠ, VOŠ, Bc., Mgr., Iné.

Výsledky: Na základe analýzy získaných údajov sme zistili, že v celom súbore sestier bol najmenej zastúpený postoj strach zo smrti a najviac preferovaný sestrami bol neutrálny postoj. Štatisticky významné rozdiely sme zistili v preferencii postojov vyhýbanie sa smrti, zmierenie sa so smrťou a prijatie smrti vykúpením. Sestry s dosiahnutým vzdelaním (SZŠ, VOŠ, Bc.) skôr preferovali vo svojich odpovediach postoj vyhýbanie sa smrti, pričom sestry s magisterským vzdelaním ho preferovali menej. Sestry so vzdelaním (SZŠ, VOŠ, Bc.) skôr preferovali vo svojich odpovediach postoj zmierenie sa so smrťou, sestry s magisterským vzdelaním tento postoj preferovali menej. Sestry s dosiahnutým vzdelaním (SZŠ,

VOŠ)viac preferovali vo svojich odpovediach postoj prijatie smrti vykúpením a sestry s Bc. a Mgr. vzdelaním preferovali tento postoj menej.

Záver: Na základe našich výsledkov by sme mohli skonštatovať, že dosiahnuté vzdelanie môže mať vplyv na vytváranie a formovanie postojov u sestier.

Kľúčové slová

postoje k smrti, sestry, Death Attitude Profile - Revised, dosiahnuté vzdelanie

Key words

Attitudes Toward Death, Nurses, Death Attitude Profile - Revised, Educational Attainment

Abstract

Aim: The main aim is to examine attitudes of nurses toward death in relation to educational attainment and also to examine significant differences in preference of these attitudes between groups of nurses divided by educational attainment.

Methods: We used as research instrument „Death Attitudes Profile - Revised" in our research.

Results: We evaluated results in five groups of nurses, broken down by educational attainment - High school for nursing, Higher education in nursing, Bachelor's degree, Master's degree, Other's degree - specialization in nursing. On the basis of analyzing the data, we found that in the whole sample of nurses was at least represented attitude - Fear of death and the most preferred was a Neutral acceptance. An exception formed the group of nurses with other levels of education, which most preferred attitude of Escape

acceptance. Statistically significant differences seen in the attitudes of Death avoidance, Approach acceptance and Escape acceptance. Nurses with educational attainment (High school for nursing, Higher education in nursing, Bachelor's degree) more prefer the attitude of avoiding death, while nurses with Master's degree prefer this attitude less. Nurse education (High school for nursing, Higher education in nursing, Bachelor's degree) more prefer the attitude of approach acceptance, nurses with Master's degree this attitude prefer less. Nurses with educational attainment (High school for nursing, Higher education in nursing) more prefer the attitude Escape acceptance while nurses with Bachelor and Master's degree of nursing prefer this attitude less.

Conclusion: Based on our results we could note that there is clearly demonstrated the impact of education in shaping attitudes in nurses.

Úvod

Mnohí autori v zahraničí vo svojich prácach (napr. Knight, Elfenbein, 1993, Was, 2004) poukázali na pozitívny vplyv vzdelávania na vytváranie a formovanie postojov. Existujú však aj výskumy, v ktorých tento vplyv dokázaný nebol (napr. Rooda, Clements, Jordan, 1999). V spomínaných prácach boli cieľovou skupinou sestry, ktoré v rámci svojej profesie môžu prichádzať do kontaktu s umieraním a smrťou pomerne často alebo študenti dennej formy štúdia v odbore ošetrovateľstvo (napr. Wong et al., 1994, Rooda et al., 1999, Weiler, 2001, Dunn et al., 2005, Wessel, Rutledge, 2005). V týchto štúdiách sa skúmali nielen vplyv dosiahnutého vzdelania sestier, ale konkrétne vplyv vzdelávania v oblasti smrti a umierania resp.

paliatívnej starostlivosti na vytváranie, formovanie či zmeny postojov k smrti a umieraniu u sestier. V našich podmienkach nie je možné skúmať vplyv tohto druhu vzdelávania, pretože u nás takáto forma vzdelávania ani edukačných programov, či kurzov neexistuje. V našej práci sme sa preto rozhodli skúmať vplyv dosiahnutého vzdelania u sestier (SZŠ, VOŠ, Bc., Mgr., Iné¹) na postoje k smrti, pričom sme vychádzali z predpokladu, že úroveň poskytnutých informácií v oblasti smrti a umierania, resp. paliatívnej starostlivosti je obsiahlejšia v závislosti na dosiahnutom vzdelaní sestier.

Cieľ práce

Cieľom práce bolo zistiť postoje k smrti u sestier, ktoré majú dosiahnuté rozdielne vzdelanie (SZŠ, VOŠ, Bc., Mgr., Iné) a aj to, či medzi týmito skupinami sestier existujú štatisticky významné rozdiely v preferencií týchto postojov.

Súbor

Výskum prebiehal v období máj, jún 2008. Do výskumného súboru boli zaradené sestry pracujúce na oddeleniach dvoch nemocníc: MFN Martin a NSP Trstená. Zadeľovacím kritériom do súboru bola ošetrovateľská prax sestier² pri lôžku pacienta a ich ochota vyplniť dotazník.

Celkový počet respondentiek bol $n = 200$, z toho 123 (61,5 %) respondentiek bolo z MFN Martin a 77 (38,5 %) z NSP Trstená. Respondenti boli ženského pohlavia, v priemernom veku $40 \pm$

¹ Pod označenie „iné“ sme zaradili špecializačné štúdium v kategórii sestra. V tejto skupine bolo sedem sestier, $n=7$. Napriek tomu, že v tejto skupine sestier boli zistené signifikantné rozdiely v preferencií postojov (prijetie smrti vykúpením $x=5,60 \pm 0,55$, zmierenie sa so smrťou $x=5,04 \pm 0,73$, neutrálny postoj $x=5,60 \pm 0,73$, vyhýbanie sa smrti $x=4,65 \pm 1,34$, strach zo smrti $x=3,59 \pm 1,30$) v porovnaní s inými skupinami sestier podľa dosiahnutého vzdelania, pokladáme tieto výsledky z hľadiska veľkosti skupiny sestier za irelevantné. (pozn. autorky)

² Ošetrovateľská prax sestier nebola ohraničená počtom rokov praxe

9,49 rokov. Najviac zastúpený počet rokov praxe bol viac ako 25 rokov ($n = 61$, 30,5%) a najmenej 0-2 roky praxe ($n = 16$, 8%). Náboženskú vieru uvádzalo 164 (82 %) sestier, 36 (18%) sestier náboženskú vieru neuvádzalo. Z celého súboru sestier, 60 (30 %) sestier udávalo dosiahnuté stredoškolské vzdelanie, 77 (38,5 %) sestier - vyššie odborné štúdium, 34 (17 %) sestier - bakalársky stupeň vzdelania, 22 (11 %) sestier - magisterský stupeň a 7 (3,5 %) sestier - iný stupeň vzdelania.

Metodika

Pre zber údajov sme použili dotazník *Death Attitude Profile - Revised*. (Wong et al., 1994, s. 147 -148)³ DAP - R je 32 položkový multidimenzionálny merací nástroj s Likertovou škálou od 1 (úplne nesúhlasím) do 7 (úplne súhlasím). Pozostáva z piatich dimenzií. Prvou dimenziou je strach zo smrti (sedem položiek), ktorá meria negatívne myšlienky a pocity o smrti. Druhou dimenziou je vyhýbanie sa smrti (päť položiek), ktorá meria pokusy vyhýbať sa myšlienkam na smrť. Neutrálna akceptácia (päť položiek) je tretia dimenzia, ktorá meria rozsah, v ktorom človek akceptuje smrť ako realitu neutrálnym spôsobom. Človek vidí smrť ako prirodzenú súčasť života a akceptuje ju ako nevyhnutný fakt života bez strachu. Zmierenie sa so smrťou (desať položiek) je štvrtou dimenziou, ktorá meria rozsah, v ktorom človek vidí smrť ako vstup k šťastnému posmrtnému životu. Piatou dimenziou je prijatie smrti vykúpením (päť položiek), ktorá meria rozsah, v ktorom vidí človek smrť ako ponúkanú možnosť uniknúť od bolesti a utrpenia. (Wessel, Rutledge, 2005, s. 214; Wong et al., 1994, s. 148; Weiler, 2001, s. 83)

³ DAP-R je upravenou verziou Death Attitude Profile (DAP), ktorý bol prvým dotazníkom zaoberajúcim sa problematikou smrti a umierania vo vzťahu k postojom. Obsahoval dimenzie Strach zo smrti a umierania, Prijatie smrti vykúpením, Zmierenie sa so smrťou, Neutrálna akceptácia.

Získané údaje sú spracované metódou opisnej štatistiky. Bola určená priemerná škálová hodnota odpovedí (\bar{x} - aritmetický priemer), variabilita odpovedí (SD - štandardná odchýlka). Na zistenie štatisticky významných rozdielov boli použité testy MANOVA, ANOVA.

Výsledky

V nasledujúcich tabuľkách (Tab. 1,2,3) sú znázornené údaje získané vo výskume.

Tab. 1 Preferencie postojov u sestier podľa vzdelania

Vzdelanie		SZŠ n = 60		VOŠ n = 77		Bc. n = 34		Mgr. n = 22		Iný. n = 7	
		X	SD	X	SD	X	SD	X	SD	X	SD
Poradie postojov	1.	Neutrálna akceptácia		Neutrálna akceptácia		Neutrálna akceptácia		Neutrálna akceptácia		Priятие smrti vykúpením	
		5,65	0,71	5,66	5,92	1,36	0,71	5,58	0,86	5,04	0,73
	2.	Priятие smrti vykúpením		Vyhýbanie sa smrti		Zmierenie sa so smrťou		Vyhýbanie sa smrti		Zmierenie sa so smrťou	
		5,08	1,19	4,99	4,09	1,63	1,24	4,50	1,09	5,60	0,55
	3.	Vyhýbanie sa smrti		Priятие smrti vykúpením		Vyhýbanie sa smrti		Priятие smrti vykúpením		Neutrálna akceptácia	
		4,92	1,39	4,84	3,8	1,49	1,29	4,44	1,43	5,00	0,73
	4.	Zmierenie sa so smrťou		Zmierenie sa so smrťou		Priятие smrti vykúpením		Zmierenie sa so smrťou		Vyhýbanie sa smrti	
		4,79	1,10	4,73	3,65	1,38	1,14	4,38	1,36	4,65	1,34
	5.	Strach zo smrti		Strach zo smrti		Strach zo smrti		Strach zo smrti		Strach zo smrti	
		4,13	1,24	3,89	3,39	1,25	1,16	4,23	1,03	3,59	1,30

Z Tab. 1 vyplýva, že v celom súbore sa sestry najmenej stotožňovali s postojom strach zo smrti. Najviac preferovali neutrálnu akceptáciu sestry so vzdelaním (SZŠ, VOŠ, Bc., Mgr.). Postoj vyhýbanie sa smrti bol druhým najpreferovanejším postojom u sestier so stredoškolským vzdelaním a tretím u sestier s bakalárskym vzdelaním. Postoj prijatie smrti vykúpením bol druhým najpreferovanejším postojom u sestier so stredoškolským vzdelaním a tretím u sestier s magisterským vzdelaním. Postoj zmierenie sa so smrťou bol u troch skupín sestier (SZŠ, VOŠ, Mgr.) na štvrtom mieste v preferencii postojov.

MANOVA testom sme zisťovali, či sú prítomné štatisticky významné rozdiely⁴ v DAP - R vo vzťahu k dosiahnutému vzdelaniu (Tab. 2).

Tab. 2 Overenie štatistických rozdielov v dimenziách postojov k smrti z hľadiska dosiahnutého vzdelania (MANOVA test)

Vzdelanie	Wilksonova Lambda	F	Hypothesis df.	Error df.	P
	0,758	2,71	20,000	621,159	0,000

Pomocou ANOVA testu sme overovali, v ktorých dimenziách konkrétne boli signifikantné rozdiely.

Tab. 3 Overenie štatistických rozdielov v dimenziách postojov k smrti z hľadiska dosiahnutého vzdelania (ANOVA test)

	Dimenzia	F	P
Vzdelanie	Strach zo smrti	2,206	0,070
	Vyhýbanie sa smrti	3,269	0,013
	Neutrálna akceptácia	1,024	0,396
	Zmierenie sa so smrťou	2,969	0,021
	Prijatie smrti vykúpením	4,898	0,001

Hladina významnosti $P < 0,05$ dokazuje, že v dimenziách vyhýbanie sa smrti, zmierenie sa so smrťou a prijatie smrti vykúpením existujú signifikantné rozdiely podľa vzdelania. Môžeme konštatovať, že sestry so stredoškolským vzdelaním, s vyšším odborným vzdelaním a bakalárskym vzdelaním viac preferovali vo svojich odpovediach postoj vyhýbanie sa smrti (SZŠ $\bar{x}=4,92\pm1,39$, VOŠ $\bar{x}=4,99\pm1,24$, Bc. $\bar{x}=4,440\pm1,43$), pričom sestry s magisterským vzdelaním ho preferovali menej ($\bar{x}=4,09\pm1,63$).

⁴Na určenie hladiny významnosti sa používalo tradičných 5 %, teda $P < 0,05$ je štatisticky významné, $P \geq 0,05$ nie je štatisticky významné.

Sestry so stredoškolským vzdelaním, s vyšším odborným vzdelaním a bakalárskym vzdelaním viac preferovali vo svojich odpovediach postoj zmierenie sa so smrťou (SZŠ \bar{x} = 4,79 ± 1,10, VOŠ \bar{x} = 4,73 ± 1,14, Bc. \bar{x} = 4,50 ± 1,09), sestry s magisterským vzdelaním ho preferovali menej (\bar{x} = 3,65 ± 1,38).

Sestry so stredoškolským vzdelaním, s vyšším odborným vzdelaním viac preferovali vo svojich odpovediach postoj prijatie smrti vykúpením (SZŠ \bar{x} = 5,08 ± 1,19, VOŠ \bar{x} = 4,84 ± 1,29), sestry s bakalárskym (\bar{x} = 4,38 ± 1,36) a magisterským (\bar{x} = 3,8 ± 1,49) vzdelaním preferovali tento postoj menej.

Diskusia

Prvým cieľom práce bolo zistiť, aké postoje k smrti majú sestry podľa dosiahnutého vzdelania. Z výsledkov výskumu vyplýva, že u všetkých skupín sestier vo vzťahu k dosiahnutému vzdelaniu bol najviac zastúpený neutrálny postoj k smrti, kedy človek vidí smrť ako prirodzenú súčasť života a akceptuje ju ako nevyhnutný fakt života bez prítomnosti strachu, čo sa potvrdilo aj menším preferovaním postoja strach zo smrti v našom výskumnom súbore sestier.

V práci Wessel, Rutledge (2005, s. 216) na základe svojich výsledkov zistili, že sestry sa prikláňali viac k pozitívnym postojom k smrti a umieraniu. V tejto práci boli medzi pozitívne postoje zaradené: neutrálny postoj, zmierenie sa so smrťou a prijatie smrti vykúpením. V ďalšej štúdii autori Dunn, Otten, Stephens (2005, s. 101) tiež zistili, že sestry vidia smrť ako realitu a prevláda u nich neutrálna akceptácia, pričom vidia smrť ako prirodzený aspekt života a nepovažujú smrť ani za dobrú ani za zlú. Pri porovnaní týchto výsledkov

v spomínaných štúdiách s našimi výsledkami môžeme skonštatovať, že vzdelanie sestier nemusí mať vplyv na to, ako sestry smrť vidia, ako a či sa ňou vôbec zaoberajú.

Postoje k smrti a umieraniu sa vytvárajú v priebehu socializácie v danej spoločnosti, kultúry a ďalej sa formujú vplyvom rôznych faktorov, pričom tento proces formovania resp. modulovania postojov k smrti je individuálny. To znamená, že v konečnom dôsledku to závisí od toho, o akú osobnosť človeka ide. Na druhej strane však nemôžeme jednoznačne povedať, že v tomto prípade nemá vzdelanie vplyv na to, ako sestry smrť vidia, ako a či sa ňou vôbec zaoberajú pretože všetky sestry v našom súbore ako aj v iných štúdiách nepovažovali smrť ani za dobrú ani za zlú, pokladali ju za neodvratnú udalosť v živote každého človeka a nepociťovali obavy, strach zo smrti a z myšlienok na ňu.

Druhým cieľom v našej práci bolo zistiť, či medzi jednotlivými skupinami sestier vo vzťahu k dosiahnutému vzdelaniu existujú rozdiely v postojoch k smrti. Zistili sme, že na základe dosiahnutého vzdelania existujú rozdiely v preferencii postojov vyhýbanie sa smrti, zmierenie sa so smrťou, prijatie smrti vykúpením. To, že neboli zistené rozdiely v preferencii postojov - strach zo smrti a neutrálna akceptácia môže byť dôsledkom vplyvu viacerých faktorov. Niektorí autori (napr. Wong et al., 1994; Wessel, Rutledge, 2005; Dunn et al., 2005) medzi tieto faktory zahŕňajú minulé skúsenosť so smrťou, náboženskú vieru, dĺžku ošetrovateľskej praxe, pohlavie, vek, či absolvovanie špeciálnych edukačných kurzov v oblasti smrti a umierania. V podobných štúdiách, ktoré sa robili v priebehu minulých rokov bolo zistené, že dosiahnuté vzdelanie sestier neovplyvňuje ich postoje k smrti (napr. Rooda et al., 1999, s.

1686). Avšak autori, ktorí sa zaoberali vplyvom vzdelania v oblasti smrti a umierania na formovanie postojov k smrti (napr. Frommelt, 2003) zistili, že sestry, ktoré absolvovali tento druh vzdelávania⁵ mali viac pozitívne postoje k smrti a že sestry, ktoré mali vyšší stupeň vzdelania absolvovali viac kurzov vzdelávania v oblasti smrti a umierania ako sestry, ktoré mali nižší stupeň vzdelania. (Dunn et al., 2005, s. 101)

Záver

Na základe našich výsledkov by sme mohli skonštatovať, že dosiahnuté vzdelanie môže mať vplyv na vytváranie a formovanie postojov u sestier, pretože sme zistili signifikantné rozdiely v preferencii postojov v závislosti od dosiahnutého vzdelania. Na vytváraní a formovaní postojov k smrti sa môžu podieľať aj iné faktory. Preto je potrebné pri vytváraní a formovaní konkrétnych postojov k smrti brať do úvahy tiež vplyv týchto faktorov, čo môže byť námetom pre budúci výskum v tejto oblasti.

Zoznam bibliografických odkazov

DUNN, K. S. et al. 2005. Nursing experience and the Care of Dying Patients. *Oncology Nursing Forum*. 2005, vol. 32, no. 1, p. 97-104. ISSN 0190-535X.

GESSER, G. et al. 1987 - 1988. Death Attitudes Across The Life-Span: The Development And Validation Of The Death Attitude Profile. *Omega : Journal of Death and Dying*. 1987 - 1988, vol. 18, no. 2, p. 113-128. ISSN 0030-2228.

⁵ vzdelávanie v oblasti smrti a umierania, ktoré prebiehalo formou kurzu s dĺžkou jedného semestra (pozn. autorky)

KNIGHT, K. H., ELFENBEIN, M. H. 2001. Relationship of Death Education to the Anxiety, Fear, and Meaning associated with death. *Death Studies*. 2001, vol. 17, p. 411-425. ISSN 0748-1187.

NEIMEYER, R. A. 1994. *Death Anxiety Handbook - Research, Instrumentation and Application*. 1. ed. Washington : Taylor & Francis, 1994. 284 p. ISBN 1-56032-2829.

NEIMEYER, R. A. et al. 2004. Psychological Research on Death Attitudes: An everview and evaluation. *Death Studies*. 2004, vol. 28, no. 4, p. 309-340. ISSN 0748-1187.

ROODA, L.A. et al. 1999. Nurses' Attitudes Toward Death and Caring for Dying Patients. *Research Briefs*. 1999, vol. 26, no. 10, p. 1683-1687. ISSN 1832-2883.

WASS, H. 2004. A Perspective on the current state of death education. *Death Studies*. 2004, vol. 28, p. 289-308. ISSN 0748-1187.

WEILER, P. D. 2001. *Aging with success: Theory of personal meaning as a model of understanding death attitudes*. Trinity Western University. 2001. Dissertation. 83 p.

WESSEL, M. E., RUTLEDGE, N. D. 2005. Home Care and Hospice Nurses Attitudes Toward Death and Caring for the Dying. *Journal of Hospice and Palliative Nursing*. 2005, vol. 7, no. 4, p. 212-218. ISSN 1522-2179.

WONG, P. T. P. et al. 1994. Death Attitude profile - Revised: A Multidimensional Measure of Attitudes Toward Death. In NEIMEYER, R. A. *Death Anxiety Handbook - Research, Instrumentation and Application*. 1. ed. Washington: Taylor & Francis, 1994. p. 121-148. ISBN 1-56032-282-9.

Kontakt na autora:

Mgr. Jana Slováková

Ústav ošetrovateľstva JLF UK

Malá Hora 5

SK-036 01 MARTIN

slovakova@jfmed.uniba.sk